

21. Yüzyılda Toplum ile Doğa Arasındaki İlişkiyi Açıklayan Etik Yaklaşımlar: Çevre için Erdem Etięi¹

Korkmaz YILDIRIM*

Öz: İnsanın doğa ile nasıl bir ilişki kurması gerektiği sorusu, normatif ve çevre etiği kuramları yanı sıra 2000'li yıllardan sonra tekrar öne çıkan "erdem etiği" yaklaşımının değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı doğadaki varlıkların sahip oldukları değerler itibariyle korunmasına ilişkin öneriler getiren modern etik kuramlarını değerlendirmek ve çevre erdem etiğinin günümüz çarpık toplum-doğa ilişkisi hakkında sunmuş olduğu çözüm önerilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Çalışma sonucunda, çevre için "erdem etiği" yaklaşımının doğa ile uyumlu ve iyi bir yaşam vizyonu ve insan gelişimi için gerekli olan "telos"un gerçekleşmesini sağlayacak yeni bir yaşam formu oluşturma kapasitesine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çevre Etiği, Erdem Etiği, Normatif Etik Teoriler, İçsel Değer, Araçsal Değer

Ethical Approaches Explaining the Relationship between Human and Nature in the 21st Century: Virtue Ethics for Environment

Abstract: The question of how humans should establish a relationship with nature requires the evaluation of the virtue ethics approach that has come to the fore again after the 2000s as well as the normative and environmental ethics theories. In this context, the study aims to evaluate the modern ethical theories developing proposals for the protection of the entities in nature due to having values and to comparatively analyze the solution-based suggestions of environmental virtue ethics regarding the current dualistic society-nature relationship. As a result of the study, it was concluded that the approach of "virtue ethics" for the environment has a capacity of forming a

¹ Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır. Çalışmada başvurulan yöntem gereği Etik Kurul Kararı gerekmemektedir.

*Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, korkmaz.yildirim@erdogan.edu.tr, ORCID:0000-0001-5427-5075.

Makale Geliş Tarihi: 03.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 07.06.2021

vision of a life that is compatible with nature and a new life form that will enable the realization of "telos" necessary for human development.

Keywords: *Environmental Ethics, Virtue Ethics, Normative Ethical Theories, Intrinsic Value, Instrumental Value*

Giriş

20. yüzyılın son çeyreğinde, modern toplumsal yaşam biçiminin doğa üzerinde bıraktığı ekolojik ayak izini azaltılmak için başvurulmuş kuralcı politik girişimler ve uygulamalı bilim çalışmaları yetersiz kalmıştır. Bu sebeple ekolojik bir kriz haline dönüşen çevre sorunları ile mücadelede şimdiye kadar başvurulmuş politika ve stratejilerin, yeni bir düşünsel ve zihinsel bakış açısı ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Söz konusu zihinsel ve düşünsel bakış ise etik tartışmaları ile zenginleştirilebilmektedir. Bu açıdan felsefenin bir alt disiplini olan "etik" insanın kendisi dışındaki varlıklar ile nasıl bir ilişki kurması gerektiği hususunda önemli öğretilere sahiptir. Batı Hıristiyan felsefe geleneğindeki Deontoloji (*deontology*) ve Sonuçsalcı (*consequentialism*) yaklaşımlar doğadaki varlıkları ve sahip oldukları içsel değerlerini bütünüyle dikkate almamaktadır. Söz konusu kuramsal yaklaşımlar insan-doğa ilişkisini ahlaki bir zorunluluktan ziyade sorumluluk anlayışı ile açıklamakta, doğa üzerinde ki tahribatı toplumsal gelişmenin lehine olacak şekilde yorumlanmasını meşrulaştırmaktan başka bir şey değildir. Bu durum doğal dengeyi bozmadan tüm varlıkların yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebileceği, araçsal değerden (*instrumental value*) ziyade içsel değerleri (*intrinsic value*) dikkate alan yeni bir etik yaklaşıma olan ihtiyacı her geçen gün daha fazla artırmaktadır.

Son dönemlerde insan-doğa ilişkisinde mevcut değerlerin gözetilmesi, rasyonel ve mantık çerçevesinde açıklanabilmesi etiğin uygulamalı bir alt disiplini olan çevre etiğinin önemini artırmıştır. Zira çevre etiği yaklaşımlarının temel amaçları insanın doğal çevre ile olan ilişkisini doğru bir şekilde açıklamak, bu ilişkilerde öne çıkan değerleri tespit etmek, değerlerin korunması ve geliştirilmesi için gerekli olan ilkeler ve kurallar hakkında bilgiler sunmaktır. Doğada hangi nesnelere, neden bu değerlere sahip olması gerektiği, çevre etiği yaklaşımlarının cevaplamaya çalıştığı temel sorunların başında gelmektedir. Mevcut durumda ekosistem yönetiminde, biyolojik çeşitliliğin korunmasında, sürdürülebilir kaynak yönetiminde, iklim değişikliği ile mücadelede, çevre kirliliği ve atık yönetiminde olduğu gibi pek çok husus, doğadaki varlıkların etik olarak sahip olduğu değerler ölçüsünde açıklanmakta ve değerlendirilmektedir. Bu açıdan çevre etiği çalışmaları insanın çevresine karşı gerçekleştirdiği davranışları ahlaki ilkeler çerçevesinde değerlendirerek bireylere bu konuda ödev ve sorumluluklarının neler olduğu hakkında rehberlik etmektedir. Ancak ahlaki duruşa sahip olan insan ile diğer varlıklar, duyguya sahip olan ya da olmayan nesnelere, bireysel ya da ortak yaşam gibi değişik ter-

cih ölçütleri üzerinden değerlendirilen toplum-doğa ilişkisinde şimdiye kadar takip edilen temel ilke ve prensipler yetersiz kalmıştır.

2000’li yıllardan sonra Çevre Erdem Etiği (*Environmental Virtue Ethics*) yaklaşımı insan-doğa ilişkilerinde tecrübe edilen çarpık kavrayışa alternatif çözüm önerileri getirmesi sebebiyle tekrar önem kazanmıştır. Bu yaklaşım, her şeyden önce geleneksel çevre etiği yaklaşımlarının yeni bir bakış açısıyla incelenmesini sağlayarak doğadaki insan dışındaki varlıkların sahip olduğu içsel değerler nedeniyle gözetilmesini mümkün kılmaktadır. Erdem etiği ve çevre etiği yaklaşımlarının bileşiminden oluşan “çevre erdem etiği”, insan-doğa ilişkilerinde “iyi” ve “doğru” sonucu ya da ödevi mümkün kılan eylem ve davranıştan ziyade bireyin kişilik özelliklerine odaklanmaktadır. Zira erdemli olan bireyin doğadaki varlıklara karşı olan eylemleri de uyumlu ve tutarlı olacağı varsayılmaktadır. Doğada bütün varlıkların sahip olduğu değerler sebebiyle gözetilmesi ve korunması düşüncesi ile sadece insana değer atfeden bakış açısı, farklı kişilik özellikleri ile örtüşeceği kabul edilmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın amacı çevresel değerlerin korunması ile ilişkili olarak geliştirilen geleneksel etik kuramları eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirerek, erdem etiği yaklaşımının insan-doğa ilişkisine olan katkısını tartışmaktadır. Aynı zamanda bu çalışmada 21. yüzyılda insanın çevreye olan ödev ve sorumluluklarını kapsayacak çağdaş etik bir yaklaşımın mümkün olup olmayacağını sorgulanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak geleneksel etik yaklaşımların aralarındaki temel farklılıklar açıklanmaktadır. Bunun için normatif temel etik yaklaşımlar, tarihsel perspektif çerçevesinde ele alınarak güncel çevre sorunlarına ilişkin getirmiş oldukları düşünsel bakış açıları açıklanmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında ise çevre etiğinin temel yaklaşımları, değerler bakımından incelenerek ekolojik sorunlar ve insan-doğa ilişki düzeyindeki yetersizlikleri tartışılmaktadır. Çalışmanın son kısmında ise erdem etiği yaklaşımının iklim değişikliği, çevresel adaletsizlik, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi günümüz önemli çevre sorunları örnekleri üzerinden hareketle ahlaki zeminde nasıl değerlendirdiği ve diğer etik yaklaşımlardan olan farklılıkları tartışılmaktadır.

Geleneksel Etik Yaklaşımlar

Tarihsel süreç içerisinde çevresi ile sürekli etkileşim halinde olan insan, kendisi ve etrafında gerçekleşen varlık ve eylemleri derinlemesine anlaması, sorgulaması, karşılaştığı sorunlara çözüm üretmesi, bilgelik kavramı ile örtüşen çok-boyutlu ve işlevi olan felsefe sayesinde mümkün olmuştur. Bu süreç felsefe alan konusunun her geçen gün daha fazla genişlemesi ile sonuçlanmıştır. Üç temel alt disiplini (ontoloji, epistemoloji ve etik olmak üzere) içeren felsefe çalışmalarının günümüzde siyasetten, dini tartışmalara, eğitimden toplum sağlığına kadar çok farklı konuları inceleme alanında dâhil etmesi, farklı alt

disiplinlerin (siyaset felsefesi, din felsefesi, eğitim felsefesi vb.) oluşmasına sebep olmuştur. Felsefe sayesinde insan hem kendisi hem de etrafında olan varlıkların geçmişi, mevcut durumu ve geleceği hakkındaki temel sorulara en kutsal araç olan aklı ve mantığı kullanarak dinsel ve geleneksel yanıtlardan farklı çözüm yolları bulmaya çalışmıştır. Çevresel değerlere geçmiş zamanlarda verilen kutsiyet, 17. ve 18. yüzyıla kadar insanın doğa ile uyumlu ilişki kurmasını sağlamıştır. Ancak bu yıllardan sonra yaşanan siyasi, iktisadi ve kültürel değişimle birlikte insan-doğa arasındaki ilişki ilkinin lehine olacak şekilde çarpıklaşmaya başlamıştır. Geline nokta da ise insanın çevre ile olan dualistik ilişkisi tekrar sorgulanmaya başlanmış, çevre sorunlarının hem kaynağı hem de çözümü konusunda değerlendirilen insanın yakın ve uzak çevresi ile olan ilişkilerinde yasal ve politik düzenlemeler yanı sıra ahlaki kurallar çerçevesinde değerlendirilmesinin önemi anlaşılmıştır (Gül,2013: 19).

“İyi” ve “Doğru” bir yaşam formunun oluşması için gerekli olan ahlaki ilkelerin ne olacağı etik çalışmalarında sürekli sorgulanan bir konudur. Etiğin sahip olduğu üç temel gaye; iyi olanı bulma, doğru olanı tercih etme ve özgür iradeyi güvence altına almaktır. Örneğin hazcı (*hedonistic*) ya da sonuçsalcı (*consequentialist*) yaklaşımlardan faydacılar (*utilitarianist*) en fazla faydayı sağlayan eylemlerin “iyi” ye ulaşmadaki temel ahlaki öğreti olarak kabul etmektedir. Eylemlerde “doğru” olanı tercih etmek ise insanın rasyonel akıl ve mantığıyla belirlediği kurallara riayet ederek ulaşılabilir. Diğer taraftan, insanın iyi ya da doğruya ulaşması için uyması gereken ahlaki ilke ve prensipleri, gelenek ve görenekleri, alışkanlıklarını kendi özgür idaresi ile seçmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Özlem, 2010: 28).

Geleneksel etik teoriler, eylem ve davranışlarda tercih yapılırken dikkate alınması gereken ilke ve kurallar hakkında kılavuz niteliğinde bilgiler sunmaktadır. Bu teoriler doğadaki varlıkların hangilerinin özsel (içsel) değerlere sahip olduklarından dikkate değer görülmesi gerektiğine ya da söz konusu değerlerin nasıl anlaşılacağına ilişkin teorik ve pratik yönlendirmeler yapmaktadır (Sandler, 2018:2). Bu kapsamda, etik araştırmacıları zaman içerisinde sürekli yeni sorunlar saptamış, farklı kuram ve yaklaşımlar ile bu sorunlara çözüm yolları bulmaya çalışmışlardır. Benzer sorunlara farklı çözüm önerileri geliştirmeleri ya da benzerlikleri bakımından aynı kategoride değerlendirilmesinin gerekliliği etik yaklaşımlarının çeşitli şekillerde sınıflandırılmasına sebep olmuştur. Mevcut felsefe düşünce geleneğinde insan-çevre ilişkisini açıklayan üç temel yaklaşımdan söz edilmektedir. Söz konusu etik düşünce yaklaşımları; sonuçsalcılık (*consequentialist*), deontoloji (*deontology*) ve erdem etiği (*virtue ethics*) olarak ifade edilmektedir (Tablo 1 bkz.).

Tablo 1. Ana Akım Etik Yaklaşımlar Arasındaki Temel Farklılıklar²

<i>Etik yaklaşımı</i>	Erdem etiği	Deontoloji	Sonuçsalcı	Çevre etiği
<i>Bileşenler</i>	Erdem (etkileyen)	Eylem	Sonuç	Etkilenen
<i>Değerlendirme</i>	Evet - Hayır	Doğru - Yanlış	İyi - Kötü	Ahlaki tutum var- yok

Sonuçsalcı (*consequentialist*) yaklaşımda eylem ve davranışlar daha çok nedensel sonuçları üzerinden değerlendirilmektedir. Nitekim bu yaklaşıma göre eylemi gerçekleştirenin etkilenen konumunda olanlar üzerindeki sonuçları, sahip olduğu içsel değerler nedeniyle olumlu (iyi) olması gerekmektedir. Örnek olarak, tüm varlıklar için en fazla fayda ve tatmini sağlayacak yönde eylemin gerçekleşmesi, sonuçsalcı yaklaşımın bir biçimi olan faydacılık (*utilitarianism*) yaklaşımı ile izah edilmektedir. Faydacılık yaklaşımı esasen M.Ö. 5. yüzyılda yaşayan Epikür tarafından geliştirilen ve Yunanca “*Hedone*” teriminden türetilen “Hedonizm” yaklaşımının modern çağa uyarlanmış halidir. Hedonizm’de eylemlerin önemli ya da iyi olarak değerlendirilmesi, sunmuş oldukları haz ve zevk kapasitelerine göre değişmektedir (Callicott ve Frodeman, 2009). Diğer taraftan sadece bireyin kendi çıkar, haz ve tatmini artırmaya yönelik eylemlerde bulunması “etiksel egoizm” (*ethical egoism*) yaklaşımı ile açıklanmaktadır. Faydacılık yaklaşımına göre sorulması gereken temel soru diğer etik yaklaşımlarda olduğu gibi dünyayı “iyi” yaşanabilir bir yer kılacak unsurların neler olduğudur. Eylem sonuçları bakımından varlıkların özsel değerlerini artırma amacı güden sonuçsalcı yaklaşımın objektif ve sübjektif olmak üzere iki farklı dalı söz konusudur. Objektif kanadında bilimsel bilgi ve estetik başarı gibi özellikler üzerinden eylemden etkilenenin tatmin olma durumu söz konusu iken, sübjektif boyutunda ise zevk, haz gibi ruhsal ve psikolojik durumun iyi olması amaç edinmektedir (Kernohan, 2012:31-33).

Teorik açıdan kapsayıcı bir açıklamaya sahip olan faydacı yaklaşımlar için pratikteki sonuçları bakımında çeşitli eleştiriler geliştirilmiştir. Bunlardan ilki “ölçme ve geçerlilik” ile ilgili konularına ilişkindir. En fazla faydayı sağlayacak olan karar ve eylemlerin belirlenmesinde başvuru olan özsel değerleri nicel olarak ölçmek her zaman mümkün olmadığı gibi beraberinde eksik ölçütlerin kullanılması yeni etik sorunların doğmasına neden olacağı düşünülmektedir (Desjardins, 2006: 82-84). Faydacı etik yaklaşımın savunucuları “iyi”liğin amaçsal değerlerden ziyade araçsal değerleri dikkate aldıklarından dolayı insanmerkezci (*anthropocentric*) yaklaşımı benimsedikleri kabul edilmektedir. Faydacı yaklaşıma yapılan bir diğer eleştiri ise birikimli sonuçlar üzerinden yapılmaktadır. Etkisi bakımından kabul edilebilir düzeyde olan bireysel eylem sonuçları çok

² Kernohan (2012)’nin çalışmasından uyarlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

fazla kişi tarafından yapıldığında istenmeyen bir tablonun oluşması söz konusu olmaktadır. Benzer şekilde eylem sonuçlarının fayda boyutunu tam ve doğru olarak ölçülmesi dünya hakkında bildiklerimizden daha fazla bilgi sahibi olmamızı gerekli kılmaktadır. Dahası bu yaklaşım eylem sonuçlarını fayda düzeyleri bakımından değerlendirerek varılan sonuçların hangi varlık için geçerli olması gerektiği, ya da alıcılardan birkaçının olumlu etkilenmesi için azınlıkta olanların haklarının ihlal edilmesini gerekip gerekmeyeceği gibi önemli soruları cevapsız bırakmaktadır (Kernohan, 2012: 63).

Diğer taraftan objektif sonuçsalcı yaklaşımlarda ruhsal ve psikolojik bakımından nesnelere iyi olma halinden ziyade özellikleri bakımından iyi olma durumu vurgulanmaktadır. Objektif sonuçsalcı yaklaşım, ortak yarar (*common good approach*), erekbilimsel (*teleological*) ve eğilimsel (*dispositional*) olmak üzere üç farklı boyutta değerlendirilebilir. Ortak yarar yaklaşımında üyelerinin toplamından daha fazla anlam ve değere sahip olan toplulukların özellikleri bakımında bütün olarak iyi olma hali amaç edinmektedir. Erekbilimsel yaklaşımda ise ahlaki açıdan varlıkların doğal dünyadaki fonksiyonlarını en iyi şekilde gerçekleştirebilecekleri şekilde sonuçlar yaratan eylemlerin tercih edilmesi vurgulanmaktadır. Son olarak eğilimsel yaklaşımda ise mevcut durumdan ziyade daha çok varsayımsal olarak, rasyonel ve yeterli düzeyde bilgilendirme ve bilinçli olma durumundaki istekleri tatmin edecek sonuçları meydana getirecek eylemler amaç edinmektedir (Kernohan, 2012:33).

Alan yazında objektif sonuçsalcı yaklaşımlar içerisinde en fazla tartışılan erekbilimsel (*teleological*) yaklaşımdır. Zira çevre etiği açısından en eski geleneği olan erekbilim (*teleology*) yaklaşımı Aristoteles (MÖ. 4. yy.) ve Thomas Aquinas (MS. 13. yy.)'un görüşlerine kadar geri götürülebilir. Keleş (2015:123)'in aktarımına göre, Antik çağ düşünürü Aristoteles, iyiliğin ve doğruluğun ölçüsü olarak “doğal” olma ölçütünü kullanmaktadır. Zira Aristoteles yeryüzünde ki her bir varlığın sahip olduğu içsel özellikleri itibarıyla doğal işlevlerini yerine getirebildikleri ölçüde “iyi”ye ulaşabileceklerini savunmuştur. Aristoteles'in geliştirdiği erekbilimsel (teleolojik) çerçeveye göre varlıkları tam olarak anlayabilmek için maddi, biçimsel, etkin ve sonul (nihai) nedenlerinin bilinmesi gerekmektedir. Varlıkları anlayabilmek için onların doğal görev ve işlevlerinin de bilinmesi gereklidir. Bu anlamsal çerçeveye sadece insanlar değil yeryüzündeki bütün varlıkların doğal etkinliği ve işlevi dâhil edilebilir. Varlıkların gizil güçlerini etkin bir şekilde kullanabildikleri ölçüde “iyi” olma durumundan bahsedilmektedir. Bu açıdan her hangi bir canlı ya da cansız varlık için iyilik doğal işlevini harekete geçirebilme yetkinliğine göre değerlendirilmektedir. Diğer taraftan MS. 13. yüzyılda yaşayan Thomas Aquinas, Aristoteles tarafından geliştirilen etik görüşleri ve doğa yasaları, dinsel görüşler ile birleştirmektedir. Yeryüzündeki canlıların doğal işlevleri yerine getirirken olağanüstü bir iyi-

liğe sahip olan Tanrı'nın amaçları da gerçekleşmiş olacağını savunmaktadır. Sonuç olarak doğal yasalara göre şekillenen betimsel düzenlilik hali ve ilahi bir düzenin oluşması için yeryüzünde tüm varlıklar normatif etik kurallara göre hareket etmek zorundadır (Des jardins, 2006: 69-70).

Etik yaklaşımları arasında ödev ve haklar merkezli olan deontoloji³ düşünce geleneğinde ise nelerin doğru olup olmayacağı tespitinde, eylem ve karar sonuçlarını değerlendirmekten ziyade dayandıkları ilke ve prensiplere odaklanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımda esasen eylem ve davranışların ahlaki açıdan yasaklı, izinli ya da gerekli olup olmadığı sorgulanmaktadır. Deontoloji yaklaşımında birey ve toplumların davranış biçimlerini belirleyen din, hak ya da adalet temelli ilke ve prensipler yer almaktadır (Kernohan, 2012:33). Immanuel Kant'ın ismi ile eşleştirilen denontoloji düşüncesinde eylem ve davranışların hangi kategoride yer alacağını belirlemenin en kısa kestirim yolu “kendimize yapılmamasını istenenlerin başkalarına da yapılmasının istenmemesi” olarak ifade edilmektedir (Mcshane, 2017: 10). Keleş (2015,124)'in ifadesiyle, Kant'ın etik anlayışına göre yeryüzünde sadece davranışlarının sonuçlarını kontrol edebilecek olan varlıkların sorumluluk sahibi olabileceğini, bu sebeple de özgür ve akılcı varlıklar olarak sadece insanların davranışlarını belirlenen ahlaki ilkeler ve prensipler çerçevesinde gerçekleştirebilecektir. Kant'a göre “iyi” olan ya da “doğru” olan davranış aynı zamanda rasyonel olandır. Kant'ın temel etik ödevi olan kesin buyruk (*categorical imperative*) ise kişilere araç ve nesne olarak değil amaç ve özne olarak davranmayı gerektirmektedir.

Deontoloji yaklaşımının savunucuları faydacılık yaklaşımında belirtilen en fazla yarar sağlayan eylem ve kararların iyi olarak nitelendirilmesinin bazı durumlarda haksızlık ile sonuçlanacağını ileri sürmektedirler. Batının siyasal düşüncesine önemli etkileri olan Kant'ın deontoloji yaklaşımına göre ödevleri yerine getirmek ve herkesin haklarına riayet etmek yerine, eylemlerin sadece yararlı sonuçlarına göre değerlendirmek adaletsiz bir durumu doğuracaktır (Des jardins, 2006: 87-88). Deontoloji yaklaşımı savunucuları benzer şekilde diğer sonuçsalcı yaklaşımları adil olamayan, sınırlayıcı, pratikte uygulanması her koşulda mümkün olmayan ve aşırı talep eğilimlerin gelişmesini teşvik etmesi sebebiyle eleştirmektedir. Bu yaklaşımda genel olarak bir iyi olma hali olacaksa bunun ancak eylem ve davranışlarda belirli ilkeler, ödev ve sorumluluklara riayet edilmesi ile mümkün olacağı düşüncesi hâkimdir (Palmer, 2017: 20). Ancak eylem ve kararların değerlendirilmesinde kullanılacak ölçütlerin yetersiz olması, hak-sınır çizgisi ile kamu yararı arasında çelişki yaşanması, insan merkezci yanlılığının olması deontolojik etiğe yöneltilen eleştiriler arasındadır (Des jardins, 2006: 89).

³ Fransızca “*déontologie*” teriminin Türkçe karşılığı olan “deontoloji” kavramı Yunancada ödev (*deontos*) ve bilim (*logos*) kelimelerinden türetilmiştir.

Yukarıda bahsedilen etik kuramlarına alternatif olarak son dönemlerde sıklıkla bahsedilen ve temel tezleri bakımından Antik Yunan'a kadar geri götürebilen bir diğer etik yaklaşım ise erdem etiğidir (*virtue ethics*). Erdem etiği yaklaşımı insan doğa ilişkilerinin ahlaki ilkeler çerçevesinde ortaya çıkan normların incelenmesini mümkün kılmasına rağmen yeterli ilgiyi görmediği söylenebilir. Bu çalışmanın temel gayesini de oluşturduğu gibi daha önce geliştirilen yaklaşımların insan-doğa ilişkisini açıklama kapasitesindeki yetersizliği sebebiyle yapılan eleştiriler ve eksiklikler, bu etik yaklaşımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Treanor, 2014). Zira Hursthouse (1999), erdem etiğini Aristoteles'in fikir ve düşüncelerine dayandırılabileninden hareketle "eski" olarak nitelenmesi, diğer taraftan eski felsefe düşüncelerin yeniden gündeme gelmesini sağladığından "yeni" bir yaklaşım olarak nitelendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra bazı araştırmacılar erdem etiğinin sonuçsal ve deontoloji etik yaklaşımlarından radikal bir kopuşu sağladığını düşünmektedir. Bunun temel gerekçesi olarak ise "eylem merkezli" etik yaklaşımdan "erdem ve eyleyen merkezli" bir anlayışa doğru köklü bir değişimin olmasına vurgu yaparak erdemli bireyin karakterlerini ön plana çıkaran bir etik kuram olması gösterilmektedir (Pojman ve Tramel, 2009: 247).

Batı düşünde geleneğinde Platon'dan sonra tarihsel düşünce diyalektiğini devam ettiren Aristoteles'in erdem etiği yaklaşımın özünü "eudaimonia" kavramı oluşturmaktadır. Etimolojik olarak Yunanca "daimon" terimi ruh (*spirit*) kavramı ile "eu"- ön eki ise iyi (*well*) olma halini ifade ettiğinden "eudaimonia" kavramı ile "ruh halinin iyi olma" durumu kast edilmektedir. Buradan hareketle eylemlerin temel amacı ruh halini iyi kılması ya da doğal işlevlerin tam olarak gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildir (Callicott ve Frodeman, 2009). Diğer etik yaklaşımlar ile mukayese edildiğinde Louden (1997: 287)'nin de ifade ettiği gibi, deontolojik etik yaklaşımda eylemin gerçekleştirilmesindeki temel istenç üzerine odaklanılmakta, teolojik yaklaşımlarda ise eylemin sonuçlarına vurgu yapılmaktadır. Erdem etiğinde ise eylemin öncesi koşullar ya da sonrası durumdan ziyade eylemi gerçekleştiren ön plana çıkmakta, eylemin doğru ya da yanlış olarak değerlendirmesinin eylemi gerçekleştirenin karakterine, kişiliklerine ve yaşam biçimlerine bağlı olarak değişiklik göstereceği kabul edilmektedir.

Erdemli insanın yapması gerekenler ile yapmak istedikleri arasında bir çelişki söz konusu değildir. Erdem etiğinde diğer deontoloji ve teleolojik (*erekbilim*) etik yaklaşımlarında olduğu gibi "eylemlerin nasıl uygun olacağı" sorusu yerini "nasıl uygun insan olunur" sorusuna bırakılmaktadır. Teleolojik yaklaşımın iyi'yi doğru açıdan değerlendirmesi, deontolojik yaklaşımın doğruyu iyilik ve ahlak ilkeleri penceresinden incelemesinden farklı olarak erdem etiği eylemi gerçekleştirenin karakterleri üzerinden değerlendirme yapmaktadır (Hursthouse, 1996: 22; Sandler ve Cafaro,2005). Erdemli birey

olarak ise adaletli, ölçülü, saygılı, dürüst, onurlu ve cesaretli gibi takdire ve övgüye layık görülen belirli karakterleri taşıyan ve bunları uygulayan birey kast edilmektedir (Devettere, 2002: 62; Sandler ve Cafaro,2005)⁴. Yapılan çalışmalarda erdemlere ilişkin sınıflandırmalar yanı sıra erdemler arasındaki ilişkilerin durumu da önem arz etmektedir. Erdemler zira birbirleri ile ilişkili ve bağımlıdır. Örnek vermek gerekirse adaletli olmayan birinin güvenilir ve dürüst olması beklenmediği gibi erdemli bir davranışın gerçekleşmesi de söz konusu olmamaktadır (Devettere, 2002: 64; Treanor, 2014). Son olarak dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus erdem ile eylem arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğine ilişkindir. Zira erdem etiği yaklaşımında eylemin doğru ya da iyi olarak nitelendirilmesi erdemlere sahip bireylerin özellikleri üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır.

İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Etiği ve Değerler

İnsan yaşamsal faaliyetlerinde bütün yönleri ile doğaya bağımlı bir varlıktır. İnsan doğada yaşam bulan, yaşam biçimini doğa koşullarına göre belirleyen ve yaşamsal faaliyetleri için doğa ile ilişkilerini sürdürmek zorunda olan bir varlıktır. Bir açıdan insanların ve doğadaki varlıkların yaşamlarını ortaklaşa sürdürebilmeleri, aralarındaki zorunlu ilişkiye bağlıdır (Gül, 2013:18). İnsanın çevresi ile ilişkisini ahlaki yaklaşımlar ile açıklamaya çalışan çevre etiği teorileri her geçen gün daha fazla gelişmekte ve çeşitlilik kazanmaktadır. Karşılaşılan çevre sorunlarının hangi etiksel yaklaşım ile açıklanabileceği farklı çevre etik yaklaşımını gelişmesine sebep olmuştur (Palmer vd., 2014:421). Çevre etiği yaklaşımları geçmişten günümüze insanın sahip olduğu etik değerlerin doğa ile olan ilişkilerinde ki rolünü açıklamaya çalışmaktadır (Kılıç, 2008: 32). Bu açıdan çevre etiği insanın çevresi ile olan ilişkisini ahlaki değerler bağlamında sistematik olarak inceleyen felsefenin bir dalı olarak kabul edilmektedir. Çevre etiği yaklaşımların temel varsayımı ise etik ve ahlaki değerlerin insanın çevreye karşı davranışlarının şekillenmesinde etkin bir rol oynadığıdır. Söz konusu etik normlarının neler olduğu, kimler tarafından nele-re karşı olması gerektiği, sorumlulukların nasıl paylaşılması gerektiği çevre etiği çalışmalarında sorgulanan temel sorunlardır (Des jardins,2006: 46).

Felsefe tarih boyunca insanın doğa üzerindeki yeri ve konumuna ilişkin çeşitli teoriler geliştirmesine rağmen onun alt dalı olan çevre etiği 1970’li yıllardan sonra gelişim gösterebilmiştir. Bu durumun temel sebepleri olarak çevre sorunlarına ilişkin bilinçlenme ve toplumsal hareketlerin bu dönemlerde yaygınlaşması gösterilmektedir. Nitekim o zamana kadar geleneksel etik yaklaşımlarının insanın doğadaki diğer canlı ve cansız varlıklar ile ilişkilerini ahlaki ilke ve prensipler çerçevesinde incelenmesinde yetersiz kaldığı anlaşıl-

⁴ “Erdem” kavramı ile kastedilen; insan gelişimi ve iyi olma hali için gerekli olan kişi karakterleridir.

mıştır (McShane, 2017: 407). Bu sebepler yanı sıra çevre etik yaklaşımlarının moment kazanmasında yapılan 70'li yıllardan sonraki bilimsel çalışmaların önemli katkıları olmuştur. Des jardins (2006: 63) çalışmasında öncelikli olarak insan-doğa ilişkisinin etik merceğinden incelenmesi; hak, sorumluluk, değer, yarar gibi temel konularda görüş ayrılıkları olduğundan, konunun ortak bir zeminde sistematik olarak incelenmesi mümkün kılan bir dil işlevi gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca geliştirilen etik yaklaşımlarının insan düşünce yapısındaki örüntü ve varsayımları gözden geçirerek eleştirel düşünme kabiliyetini artırmaktadır. Ayrıca, çevre ile ilgili tartışma ve değerlendirmelerde ussal bir temel oluşturarak tarihsel çözümlenmeleri mümkün kıldığı gibi özgün tavsiyeleri içeren rehberlik görevi görmektedir. İnsan-çevre ilişkisi hakkında geliştirilen düşünsel çıkarımlar sayesinde etik kuramların gelişmesine katkı sunmaktadır.

Klasik etik yaklaşımları bireysel ve toplumsal davranış kalıplarının ahlaki ilkeler çerçevesinde gerçekleşmesi yanı sıra ödev ve sorumluluk anlayışının benimsenmesini gerekli kılmaktadır. Evrende ki her bir varlık çevre etiği açısından doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki farklı ahlaki yaklaşım ile değerlendirilmektedir. Dolaylı sorumlulukta bir varlığın diğer varlığa karşı duymuş olduğu ödev sorumluluğunun bir araç olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Örnek vermek gerekirse bir kişinin ormanlık alanını koruması için diğer bir kişiyi görevlendirdiğinde bu kişi doğrudan orman varlığına karşı değil bu görevi kendisine veren kişiye karşı ödev ve sorumluluk sahibi olmaktadır. Diğer taraftan varlıklar arasında bir aracı olmadan gerçekleşen ödev ve sorumluluk durumu da söz konusudur. Yine aynı örnek üzerinden hareket edilirse, kişi başka birisinden dolayı değil doğrudan ormanlık alana ve onun korunmasında görevli ve sorumlu tutulmasıdır. Her iki durumda da doğadaki canlı ve cansız varlıklar hakkında ahlaki ilkeler içeren kılavuzlar geliştirilmesi insanmerkezli yaklaşımın aksine daha fazla çevresel değerlerin korunmasını mümkün kılmaktadır (Kernohan, 2012:11).

Çevre etiği konusu politik ve yönetim alanındaki tartışmaların da odak noktasını oluşturmaktadır. Bu açıdan politik bir mesele olarak değerlendirilen çevre etiğinin gerekliliğinden bahsetmek yararlı olacaktır. Zira kapsayıcı, bilimsel ve başarılı bir çevre politikası oluşturulurken dikkat edilmesi gereken üç temel husus söz konusudur. İlk olarak çevre sorunlarının doğru olarak tanımlanması için bilimsel yöntem ve tekniksel bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. İkinci olarak çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi için gerekli olan maliyetler yanı sıra iktisadi gelişmede farklı sektörlerde hangi fırsatlardan taviz verilmesi gerekliliği, iktisadi analizler neticesinde ortaya konabilmektedir. Son olarak kararlaştırılan ve uygulanan çevre politikalarının sadece teknik bilgi ve iktisadi parametrelere bakılarak sonlandırmak mümkün değildir. Zira söz konusu politikaların etik ve ahlaki tartışmalarının düğüm noktasını oluş-

turan adalet, eşitlik, hak gibi konular bağlamında birey ve toplum başta olmak üzere eylemlerini diğer canlı ve cansız varlıklar açısından doğuracağı sonuçların da değerlendirilmesi gerekmektedir (Kernohan, 2012:3).

Çevre etiği insan ve doğa arasındaki sistematik ilişki üzerinde iyi ve doğru sonuçlar oluşturacak eylemleri ahlaki açıdan değerlendiren bir çalışma alanıdır. İnsanın çevresine olan bakış açısında köklü değişiklikler öngören çevre etiği, doğal kaynakların sürdürülebilirliği, çevre-kalkınma dengesinin sağlanması, adaletin gözetilmesi gibi temel değerleri savunmaktadır (Kayaer, 2013: 69). Çevre etiği çalışmalarında öne çıkan bir diğer önemli husus ahlaki açıdan kimin, neden sorumlu olacağıdır. Hangi varlıkların ahlaki ödev ve sorumluluklarını olması gerektiği ya da hangilerine karşı ahlaki ilke ve prensipler dikkate alınması gerektiği, çevre etiği tartışmalarının temelini oluşturmaktadır. Yapılan değerlendirmelerde insan, ahlaki tutuma sahip varlık olarak değerlendirildiğinden bireysel davranışlarda ahlaki ilke ve prensiplere takip etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak buradaki temel açmaz; bireylerin sadece kendisine mi yoksa yakın ya da uzak çevresindeki insanlara, gelecek kuşaklara, diğer canlılara, cansız varlıklara, ekosistemlere karşı ahlaki sorumluluğunun nasıl güvence altına alınacağı hususudur. Bu açıdan insanın ahlak çemberi içerisine nelerin dâhil edilmesi gerektiğine göre çevre etik yaklaşımları farklılaştığı söylenebilir.

Bütün bu bilgiler ışığında söz konusu etik normların ve sorumlulukların bireyden bütüne doğru değişim gösterdiği gözlenmektedir (Tablo 2’de belirtildiği gibi). İnsanmerkezli (*anthropocentric*) yaklaşımda sadece insanların ahlaki değerlere sahip olduğu düşünüldüğünden diğer insanlara karşı sorumluluklarının olabileceğini savunmaktadır. Diğer taraftan bazı düşünürler standart çevre etik anlayışının yeniden gözden geçirilmesini ve insan dışındaki (*non-anthropocentric*) bitki ve hayvan türlerine karşı da insanın belirli sorumluluklarının olması gerektiğini savunmaktadır. Özellikle son yıllarda insan dışındaki diğer canlılar yanı sıra ekosistem gibi doğadaki cansız nesnelere karşı sorumlulukların da altı çizilmesi ile “Bütüncül” (*Holistik*)’e giden bir etik yaklaşım repertuarının öne çıktığı gözlenmektedir (Des jardins, 2006: 47-48).

Tablo 2. Temel Çevre Etiği Yaklaşımları⁵

Birey	Sadece birey	Bireyselci	Anthroposentrik (insan-merkezli)	
Birey, yakın ve uzak çevresi	Sadece insanlar		Anthroposentrik olmayan (insan-merkezli olmayan)	
Mevcut kuşaklar (birey, yakın ve uzak çevresi), gelecek kuşaklar				
Hayvanlar				Zoosentrik (insan ve hayvanlar)
Yaşayan canlılar				Biyosentrik (tüm canlılar)
Cansız doğal varlıklar	Ecosentrik (canlı merkezli)	Bütüncül (Holistik)		
Ekosistemler				

Temel Çevre Etiği Yaklaşımları

İnsanmerkezli (*anthropocentrism*) yaklaşım: Bu düşünsel akımın odak noktasını insanların bireysel çıkarları, refah ve iyi olma haline kavuşması için doğadaki nesnelere araç olarak kullanılmasını savunan hümanist bir bakış açısı oluşturmaktadır. Bir bakıma bu yaklaşımda, insan haklarının objesini doğal çevrenin oluşturduğu kabul edilirken insanın kendisi; hakkı elinde bulunduran ve eyleyen konumda değerlendirilmektedir. Buradaki karşılıklı ilişkisel görev ve sorumluluk ise hiçbir bağımsız değeri olmayan doğal çevrenin, bugün ve gelecekte insanlığın gelişimi ve refahı için tasarruf edilebileceği ölçüde gerçekleşmektedir (Gewirth, 2013: 120). İnsanmerkezli yaklaşımın en katı ve radikal kanadını benmerkezci (*ego-centric*) çevre etiği düşüncesi oluşturmaktadır. Özellikle Aydınlanma Çağı sonrası gelişim gösteren Batı kapitalist düşünce geleneğinden beslenen bu yaklaşımda yeryüzündeki tüm varlıkların insana sunduğu katkı ve fayda ölçüsünde değerli olacağı tezinden hareketle doğal kaynakların en üstün değere sahip olan insanın mutluluğu için sınırsızca tüketilebileceği anlayışı hâkimdir (Yılmaz-Turgut, 2017: 35).

⁵ Yazar tarafından Kernohan (2012)'nin çalışmasından uyarlanarak oluşturulmuştur.

İnsanmerkezli etik düşünce anlayışına göre yeryüzünde var olan canlı ve cansız varlıkların sahip olduğu bütün değerlerin sahibi insandır. Yaşamda kaçınılmaz olan hiyerarşik düzen içerisinde insan en üst katmanda yer almakta, diğer canlı ve cansız varlıklar ise insanın fayda ve çıkarlarına hizmet ettiği ölçüde değerli (araçsal değer, *instrumental value*) kabul edilmektedir (Keleş vd., 2012: 74-75). Bu yaklaşım araçsal değeri dikkate alan faydacılığın bir işlevi olarak, doğadaki nesnelere sahip oldukları değerler başka bir değere ulaşmada kullanıldığı ölçüde geçerli olacağı öngörüsüne dayanmaktadır. Bu nedenle doğadaki nesnelere, kaynak olarak nitelendirilmekte, insan çıkar ve gereksinimlerine göre değerli kabul edilmektedir (Des jardins, 2006: 260). İnsanmerkezli yaklaşımdan farklılığı ise doğal kaynak tüketiminin sınırsızca ve savurganca olmasını ve doğanın insan menfaati için kullanılması ve korunmasını, eylem ve davranışlara kısıtlamalar getirilmesini öngörmesidir. Burada değer atfedilen varlık sayısında bir değişiklik olmamakla birlikte sadece diğer varlıklara karşı ödev ve yükümlülüklerimizde bir değişimin olduğu ifade edilmektedir (Yılmaz-Turgut, 2017: 35-36).

Batı felsefe düşünce geleneği tarafından beslenen insanmerkezli yaklaşım kendi içerisinde farklı motiflere sahip olduğu söylenebilir. Bu farklılıkların ilk çıkış noktasını yeryüzünde sadece insanların ahlaki değerlere sahip olduğunu savunan güçlü insan merkezli yaklaşımların yanı sıra insan dışı varlıkların sunmuş oldukları katkılarında dolayı önemli görülmesini ileri süren zayıf insan merkezli yaklaşımlar oluşturmaktadır (Gudorf ve Huchingson, 2010: 4). İnsan merkezli yaklaşımı savunanlar insan dışı varlıkların ahlaki duruş ve sorumluluk sahibi olamayacaklarını düşündüklerinden etik yaklaşımlarda insan dışı varlıklara değer atfedilmesinin ve hak sahibi olarak gösterilmesinin mümkün olamayacağını ileri sürmektedirler. Sanayi kirliliği örneği üzerinden hareket edilirse bu yaklaşımda doğadaki varlıkların hakları ve değerleri zedelenmesinden ziyade çevresindeki insan topluluklarına zarar vermesi nedeniyle gerekli tedbirlerin alınmasının gerekliliği söz konusudur. Bu yaklaşımda doğaya bağımsız olarak değer atfedilemeyeceğini kabul eden insan merkezli etik yaklaşımların insan-doğa ilişkilerini açıklamada yeterli kapasite ve doyumlukta olduğu savunulmaktadır (Gudorf ve Huchingson, 2010: 4).

İnsanmerkezli yaklaşıma göre hayvanlar, bitkiler, nesli tükenmekte olan türler ve ekosistemler içsel değerlere sahip olmadığı kabul edilmekte, insanlık için sunmuş olduğu fayda ve katkı ölçüsünde değerli olduğu kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda kısmi de olsa çevre korumacılık söz konusudur. Ancak insan ihtiyaçları ile çevresel çıkarlar çakıştığı durumlarda çevresel değerlerden taviz verilebilmesini bu yaklaşım mümkün kılmaktadır (Kernohan, 2012: 12). Bu sebeple bu yaklaşımın savunucularına göre insanın doğaya egemen olması, kendi çıkarları ve faydası için kullanabilmesi olağandır. Bilim ve

teknoloji alanındaki gelişmelere gerek insanın gerekse diğer canlı ve cansız varlıkların yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli görülmekte ve aşırı güven beslenmektedir (Keleş vd. 2012: 74-75). İnsanlık için iyi olan eylemler doğadaki diğer varlıklar içinde iyi olmaktadır (Wilkinson, 2002: 223). Bir açıdan insan merkezli yaklaşıma göre çevre, insan dışında ve onun tarafından korunması gereken nesnelere topluluğu ya da korunmasının ötesinde yeniden düzenlenmesi ve değerlendirilmesi gereken ilişkiler sistemi olarak nitelendirilmektedir (Ertürk, 2018:361).

İnsanmerkezli olmayan (Non-Anthroposentrik) yaklaşım; çevre etik yaklaşımlarının ikinci temel boyutunu oluşturan natüralist bu düşünce sisteminde, insan dışındaki varlıkların bağımsız değerlere sahip olduğu ve bireysel ihtiyaç ve çıkarlar için tasarruf edilemeyeceği vurgulanmaktadır (Gewirth, 2014: 121). Bu yaklaşımın ilk kanadını oluşturan canlımerkezli etik (*biocentric*) düşünce, doğada yaşayan her bir canlı varlığın nesnel iyiliğinin olduğu savına dayanmaktadır. Canlımerkezli yaklaşım insanlar ile diğer canlılar arasındaki ilişkileri ahlaki ilkeler çerçevesinde açıklama kapasitesine sahiptir. Bu yaklaşıma göre sadece insan değil bütün canlı varlıklar ahlaki ehliyete sahiptir. Diğer canlılarında insanlar gibi yeryüzündeki yaşamsal topluluğun birer üyesi olmaları, yaşamsal faaliyetlerinin devam ettirmek için karşılıklı bağımlılık ilkesine riayet etmeleri, kendilerine özgü iyiliklerin arkasından gidebilme yetkinliğine sahip olmaları ve insanların diğer canlılardan içsel değerleri bakımından üstün olmadıkları gibi hususlar bu yaklaşımın temel savları arasındadır (Des jardins, 2006: 278). Sonuç olarak insan dışındaki bitki ve hayvanların bağımsız haklara sahip olduğu, bireye sağladığı katkıdan ziyade kendilerine özgü değere sahip olduğu tezi canlı merkezli yaklaşımın temelini oluşturmaktadır.

Geleneksel etik yaklaşımların canlı merkezli yaklaşım merceğinden değerlendirilmesine örnek olarak, özellikle faydacı yaklaşımda varlıkların acı ya da haz durumlarına göre değerlendirilmesi, çıkar eşitliği prensibini içermesi, hayvanlar başta olmak üzere acı ve haz duyan tüm canlıların etiksel açıdan konuya dâhil edilmesini sebebiyle kısmi benzeşmeler söz konusudur (Callcott ve Frodeman, 2009). Ancak canlı merkezli yaklaşım, faydacı bakış açısını acı çekme hissine sahip olan tüm canlılara değer atfedilirken diğer canlı varlıkların kendi yaşamsal faaliyetlerini belirlemede sınırlı bir davranış geliştirebildiklerinden dolayı dikkate almamasından dolayı eleştirmektedir. Benzer şekilde erekbilimsel etik yaklaşımlarda da bahsedildiği gibi burada önemli olan Aristoteles'in amaç, gaye gibi anlamlara gelen "telos"lara ulaşmaları bakımından yeryüzünde ki tüm varlıkların sahip oldukları içsel özellikleri en iyi şekilde gerçekleştirilmesi esas olmalıdır. Nitekim bir bitki ya da hayvan için "telos" neyi gerektiriyorsa o işlevi gerçekleştirme yaşamsal faaliyetlerin devamı açısından gereklidir (Gudorf ve Huchingson, 2010:12).

Bu yaklaşımın ikinci kanadını oluşturan çevre merkezli (*ecocentrism*) etik yaklaşımda ise birey ve toplum ekolojisi ile ekosistem yasalarına daha fazla riayet edilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Canlı merkezli yaklaşımdan ise değerler ve unsurlar bakımından farklılaşan çevre merkezli yaklaşımın doldurmuş olduğu boşluk, yeryüzünde yaşamsal faaliyetlerin devamlılığını sadece biyotik (canlı) faktörlerle değil abiyotik (cansız) varlıklara bağlamakta, karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde gerçekleşeceği tezi ile mümkün olmaktadır (Kayaer, 2013: 72). Çevre etik anlayışı ve ahlaki ilkelerin değerlendirilemesin de insan dışı varlıkları da (bitkiler, hayvanlar, biosfer ve ekosistemler içerisindeki akarsular, vadiler, dağlar ya da vadiler gibi) kapsayacak şekilde genişletilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Gudorf ve Huchingson, 2010:12). Bu yaklaşımda, yaşamsal faaliyetlerdeki hiyerarşik düzen eleştirilmekte, insanın diğer canlı ve cansız varlıklar gibi sadece ekolojik sistemin bir parçası olduğu savunulmaktadır. Çevre merkezli yaklaşımda varlıkların bireye sunduğu fayda ve çıkar doğrultusunda hizmet etmesinden ziyade sahip oldukları içrek değerler (özel- *intrinsic value*) sebebiyle korunması ve saygı duyulması gerekliliği belirtilmektedir. İçrek değerlerden kast edilen ise doğadaki nesnelere kullanım biçimlerinden ziyade sahip oldukları ve başkaları tarafından kabul edilen değerlerdir (Des jardins, 2006: 263). Çevre merkezli yaklaşımın savunucuları (özellikle radikaller) doğanın insana karşı öncelenmesi sayesinde Yahudi-Hristiyan dünya görüşünün hâkim olduğu batı uygarlığı ile karşılaşılan çevre sorunları ilişkilendirilmekte, Aydınlanma Çağı sonrasında gelişen modern batı uygarlığında yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm temel sorun kaynağı olarak göstermektedirler (Ertürk, 2018: 361-362). Bu yaklaşıma göre çevre sorunlarının arkasında yatan temel sebep, insanın doğa üzerindeki egemenlik kurma çabaları, kendi çıkar ve menfaatleri doğrultusunda kullanması ya da dönüştürmesidir. Bu sebeple canlı merkezli yaklaşıma göre bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelere mesafeli durulması, sadece doğa ile uyumlu atılımların desteklenmesi gerekmektedir (Keleş vd., 2012: 76-77).

Çevre merkezli yaklaşımda doğal çevrenin mikro düzeyindeki toprak altı varlıklardan makro düzeydeki orman gibi ekosistemlere kadar acı duygusu hissetmeyen varlıklarında ahlaki ilkeler çerçevesinde korunması ve kullanılması gereklidir. Bu yaklaşımda canlı merkezli 'de olduğu gibi bireyselci duruş yerine topluluk anlayışına kutsiyet atfedilmekte, bütün içerisinde kendilerinden beklenen işlevler ve "telos"lar sürdürülebilirliği ölçüsünde yaşamın devamlılığı sağlanacağı savunulmaktadır. Esasen bütüncül (*holistik*) yaklaşım olarak metaforlaştırılan bu etik anlayış kanadında, bireysel türlerden ziyade toplulukların bütüne sunduğu değer ölçüsünde anlamlı olacağı savı egemen olmaktadır. Bu kapsamda 1949 yılında "Bir Kum Yöresi Almancağı ve Oradan Buradan Eskizler" eserinde Aldo Leopold'un toprak, su, bitki, hayvanların

topluluk olarak bir etik değere sahip olduğu ifadesi ile bütüncül yaklaşıma atıf yapılmaktadır (Leopold, 1949).

Bütüncül (*holistik*) yaklaşım batı bilimsel düşünce geleneğinin uzantısı olan indirgemeci anlayışa tepki olarak geliştirilmiş çevre etiği yaklaşımıdır. Nitekim Bacon ve Descartes'in bilim ve yöntem anlayışında somutlaşan mekanik dünya görüşünden hareket edilerek evreni anlamanın ilk çıkış noktası olarak onu oluşturan parçaların gözlenmesi ve deneylere tabi tutulması gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak bütüncül yaklaşımın temel dayanağı bütünün parçaları toplamından daha fazla şeyi ifade ettiği tezidir. Bu yaklaşım insan, diğer bitki ve hayvan türlerinin bireysel olarak etik değere sahip olmalarından ziyade oluşturdukları sistemsel bütünün, ekosistem ile biotik topluluğun beraber ahlaki değerlere sahip olduğunu savunmaktadır. Nitekim holistik yaklaşımda bütüne ilişkin bilgi ve çıkarımların parçaların analiz edilmesi ile mümkün olamayacağı savı, "bütünün tek olduğu" ifadesi ile sloganlaştırılmaktadır (Nelson, 2008:490-493).

Evrendeki varlık zinciri⁶ tezine ilişkin ortaya atılan biyolojik, siyasal ve toplumsal hiyerarşik yapı çevre merkezli düşünce sistemine göre eleştirilmektedir (Ertürk, 2018:367). Çevre merkezli yaklaşım modernleşme ve ilerleme anlayışına kuşku ile yaklaşmakta, büyük ölçekli teknolojik gelişmelere karşı endişeleri içermektedir. Bu yaklaşım mekanik dünya görüşünü evreni tüm tinsel güçlerden, bilinçten, amaçlar ve değerlerden soyutladığı için eleştirmektedir. Bu yaklaşımda öne sürülen görüşler arasında doğa ile uyum içinde yaşama, kaynak değerleri yerine yaratılış değerlerine önem verme ve koruma, doğal kaynakların sınırlı olduğu anlayışını benimseme, iktisadi büyüme anlayışındaki isteklerden ziyade gereksinimleri dikkate alma gibi öngörüler yer almaktadır (Yılmaz-Turgut, 2017: 36).

Çevre etiği yaklaşımları sadece mevcut yaşamın sürdürülebilmesi için değil gelecek kuşaklarında eşitlik ve adalet ilkesi çerçevesinde gözetilmesinin gerekliliğine ilişkin temel argümanlara sahiptir. Gelecek yönelimli (*Fütüristik*) yaklaşım olarak ta ifade edilen çevre etiği yaklaşımının odak noktasını, gelecekteki canlı ve cansız varlıkların da kaynak, varlık ve değerlere sahip olduğu anlayışı yer almaktadır (Kayaer: 2013: 73). Bu yaklaşımda çevre ile ilişkili birey ve toplum davranışlarının ahlaki ilkeler çerçevesinde gerçekleşmesi sadece mevcut kuşaklar açısından değil gelecek kuşakların nezdinde de dikkate alınması gerekli görülmektedir. Gelecek kuşakların haklarını korumak ve bunun için gerekli sorumluluk anlayışı Kant'ın ahlak felsefesinde geniş ölçüde yer verilmektedir. Zira John Rawls'da "Bir Adalet Kuramı" yapıtında mevcut kuşakların gelecek kuşakların gereksinimlerini dikkate alacak şekilde

⁶ Varlık zinciri düşüncesi; evrende canlı ve cansız varlıklar için farklılık ve çeşitlilik, karşılıklı bağımlılık ve bütüncülük özellikleri yanı sıra varlıklar arasındaki hiyerarşik yapıya vurgu yapan bir fikir olarak kabul edilmektedir (Ertürk, 2018:367)

ahlaki prensip ve sorumluluk anlayışına sahip olması gerektiğini (kuşaklararası adalet) vurgulamaktadır (Rawls, 2009). Sonuç olarak bahsedilen tüm çevre yaklaşımlarının nihayetinde insanlar tarafından uygulamaya aktarıldığı için teorikte oluşan farklılıkların pratikte sınırlarının muğlaklaştığı söylenebilir. Zira mevcut yönetsel, politik ve yasal yapıda geçerliliğini en fazla insan-merkezci yaklaşımın koruduğu kabul edilmektedir.

Radikal Çevre Etiği Yaklaşımları

Derin ve Sığ Ekoloji (*Deep and Shallow Ecology*); derin ekoloji yaklaşımı ve dayandığı temel ilkeler (*Deep ecology*) ilk defa Norveçli araştırmacı Arne Naess tarafından 1973 yılında kalem alınan “Sığ ve Derin, Uzun Menzilli Ekoloji Hareketi-Özet- *The Shallow and the Deep, Long-Range. Ecology Movement-Summary*” ve “Derin Ekoloji Hareketi, Bazı Felsefik Bakış Açılırları- *The Deep Ecology Movement Some Philosophical Aspects*” başlıklı çalışmalarında bahsedilmiştir. Naess’in ileri sürdüğü yüzeysel (Sığ- *Shallow*) ekoloji bireyselci, faydacı ve insanmerkezli, mevcut insan-doğa ilişki düzeyini sorgulamayan, modern dünyanın temel önermelerini değiştirmek yerine reformcu yaklaşımı benimseyen bir yaklaşımdır. Radikal kanadı oluşturan derin ekoloji yaklaşımı ise insan-doğa arasındaki dualistik görüşü reddederek bir bütün olarak ele alınmasının gerekliliğini vurgulamaktadır (Önder, 2003: 149). Derin ekoloji Kuzey Amerika ve Avrupa merkezli sanayi kültürünün sonucu olarak gelişim gösteren insanmerkezli yaklaşımı reddetmektedir. Derin ekoloji savunucuları insan istek ve çıkarlarından bağımsız olarak doğadaki her bir varlığın özsel nitelikleri gereği çevre etiği açısından dikkate alınması gerektiğini ileri sürmeleri sebebiyle çevre merkezi yaklaşımın radikal kanadını oluşturduğu söylenebilir. Aynı zamanda derin ekoloji biyosentrik eşitlikçi ve metafiziksel bütüncül dünya görüşlerinin ilke ve prensiplerini benimseyen çevre etiği yaklaşımıdır. Savunucuları yeryüzündeki tüm varlıkların hiyerarşik olarak değer biçilmesinin gereksiz ve anlamsız olduğu ileri sürmektedir (Keller, 2008: 206). Derin ekoloji yaklaşımı 17. yüzyıldan beri devam eden mekanik dünya görüşünden yeni bir paradigmaya doğru değişimin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu değişimde ise metafiziksel, epistemolojik, psikolojik, sosyo-politik ve etik alanında ki derin sorgulamayı mümkün kılacak köklü dönüşümler kast edilmektedir (Gül, 2018:381). Keleş (2015, 124) ekosistem içerisinde yer alan tüm canlıların araçsal değerlerinden ziyade sahip oldukları içrek değerleri vurgulayan Naes’in “derin ekoloji” anlayışında, Kant’ın ahlak felsefesinden etkilendiğini ileri sürmektedir.

Derin ekoloji yaklaşımının savunucuları insanı doğadan uzaklaştıran teknosentrik-endüstriyel dünya görüşüne karşı çıkararak, diğer varlıklara kıyasla insanın üstünlük fikrini reddetmektedir. Bu yaklaşımda insanın diğer varlıklara karşı üstünlük düşüncesini batı kültürünün bir yansıması

olarak değerlendirilmektedir. Nitekim derin ekoloji yaklaşımı liberal batı kültürünün zengininin fakir, güçlünün zayıf, insanın doğa, erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünü meşrulaştırdığı düşünülmektedir. Nihayetinde derin ekoloji düşünce geleneği batı kültüründe saklı bulunan illüzyon örtüsünü kaldırmaktadır (Devall ve Sessions, 2017: 232). Derin ekolojinin temel prensiplerini Naess (2017: 219-220) çalışmasında çevre üzerindeki insan egemenliğinin reddedilmesi, biyosferik eşitlik, çeşitlilik ve ortak yaşam, sınıf karşıtı tutum, kirlilik ve kaynak tüketimi ile mücadele, komplekslik, yerel özerklik ve adem-i merkeziyetçilik olarak sıralamaktadır. Derin ekoloji yaklaşımının en temel ilkesi ise söz konusu prensiplerden biyosferik eşitlik ilkesi ile ilişkili kendini gerçekleştirme yetkinliği olduğu kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre evrendeki tüm canlıların sahip olduğu özsel gizil güçlerin gelişmesi ve açığa çıkması ancak yeryüzündeki çeşitliliğin ve karmaşıklığın korunması ve geliştirilmesi ile mümkün olacaktır. Her bir varlığın kendisi dışındaki evrenle bütünleşmesi özdeşleşme kavramı ile ifade edilmektedir. Özdeşleşmenin artması ile biyosferik eşitliğin ve çeşitliliğin korunması ve kendini gerçekleştirme mümkün olacağı varsayılmaktadır (Ünder, 2005: 604).⁷

Ekofeminizm; çevre etiği açısından radikal kanat içerisinde değerlendirilmesi gereken bir diğer akım ekofeminizmdir. 1974 yılında Fransız feminist araştırmacı Françoise d'Eaubonne tarafından önemli moment yakalayan ekofeminizm, çevre sorunları ile kadına ilişkin temel sorunlar arasındaki ilişkiye dikkate çekerek, doğa üzerinde kurulan tahakkümün, kadın üzerinde kurulan ile aynı olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşım doğa üzerinde oluşan baskı ve sömürde insanın değil, erkek egemen düşüncesi ve toplumsal yapının olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle çevre sorunlarının arkasında yatan temel sebep insanmerkezli anlayıştan ziyade erkek egemen merkezli anlayış gösterilmektedir (Çüçen, 2011). Feminist analizlerde de sıklıkla başvurulan batı düşünce geleneğinin beraberinde getirmiş olduğu erkek-kadın veya insan-doğa gibi düalistik yaklaşımlarda, her zaman ilkinin değerli ve üstün görülmesi, ikincil olanı tahakküm altına alınması meşru görülmektedir (erkeğin akıllı kadının duygusal olarak nitelendirilen düşünce kalıbında olduğu gibi). Ekofeminizm daha çok feminist düşünce sistemindeki çeşitliliğin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çevre koruma hareketleri ile feminist hareketler arasında benzerlikler olduğu ileri sürülmektedir. Sonuç olarak bu yaklaşıma göre ekolojik sorunlar ile kadınlara ilişkin toplumsal sorunların çözümünde sosyal yaşamdaki yerleşik baskının kaldırılması önem arz etmektedir (Keleş, 2012:300).

⁷ Kendini gerçekleştirme ve özdeşim gibi sonul ilkeler üzerine kurulan Naess'in Ekosofi-T olarak ifade ettiği anlayış ekolojik uyum ve denge felsefesi olarak nitelendirilmektedir.

Daha çok radikal feminist kanadının temsil ettiği ve kültürel ekofeminizm olarak ta ifade edilen yaklaşımda kadınların karmaşık toplumsal ilişkileri içerisinde konumlandırılması, anne ve ev hanımı profilinin değiştirilmesinin gerekliliği savunulmaktadır. Kadınların doğanın çıkarlarını daha iyi savunabileceği ve anne-çocuk ilişkisinin insan doğa ilişkisine uyarlanabileceği düşüncesi kadınların doğaya karşı daha dostane ilişki kuracağı fikrini desteklemektedir (Des jardins, 483-485). Bu akım özellikle batı din anlayışındaki kadının ve doğanın “leke” olarak kötülendiği düşünce sistemini reddederek tam tersine kadın ile doğa arasındaki mistik yapının keşfedilerek tanrının yeryüzünde ki saklı ve gizemli güzelliğın tecellisi olarak “doğa ana” olarak kabul edilmesini ve kutsiyetliğinin korunmasını vurgulamaktadır (Des jardins, 483-485).

Toplumsal ekoloji; sosyalist ekolojist düşünür Murray Bookchin tarafından geliştirmiş olan bu yaklaşımın temel dayanağını, ekolojik sorunların temel sebebi olarak insanlar arasındaki hiyerarşik tahakkümün yer aldığı toplumsal ilişkiler oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre çevre sorunları ile insan ve toplumsal yapının uzantısı niteliğindeki ideoloji ve devlet anlayışı ya da çok-uluslu şirketlerin eylemleri ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Toplumsal yapıda insanın diğer insanlar üzerinde kurmuş olduğu hiyerarşik düzenin bir benzeri insanın doğa üzerinde kurmuş olduğu baskı ile benzeşmektedir. Bu yaklaşımda birinci ve ikinci doğa kavramsallaştırması geliştirilerek doğanın toplumsallaşmasının yol haritası oluşturulmaktadır (Yağanak ve Önkal, 2005:591-594).

Bookchin’e göre doğa üzerinde kurulan sömürü ve egemen olma arzusu, insan-doğa ilişkisi bakımından hiyerarşik bir yapının olduğu toplumlarda daha sık gözükmektedir. Bu hiyerarşik yapı kaldırılmadığı sürece insanın doğa ile uyum içerisine girmesi imkânsız gözükmektedir. Zira bu yaklaşımda çevre sorunları toplumsal bir sorun olarak dikkate alınması gerekmektedir (Ünder, 2005). Bu düşünce sisteminde doğayı insan ihtiyaçları için sömürmek, onu emek ile özgürleştirmek gayreti yerine doğal yaşam ile uyumlu olacak ekolojik etik yaklaşımların benimsemesi, varlıkların zenginleşmesi ve özgürleşmesi savunulmaktadır (İdem, 2002). Radikal değişiklikler ile oluşturulacak olan bu ekolojik toplum modeli tercihten ziyade zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Ekolojik toplumun temel özellikler ise sınıf, hiyerarşi ve tahakkümün olmadığı, eko-topluluklar, eko-teknolojiler, istekten ziyade gereksinimlerin karşılandığı, insan merkezilikten uzaklaşma ve yaşam kalitesinin önceliği şeklinde özetlenebilir (Ertürk, 2018: 405).

Çevre Erdem Etiği

Geleneksel etik ve çevre etiği çalışmalarında insan-doğa arasındaki ilişkilerin ahlaki ilke ve prensipler çerçevesinde yeniden düzenlenmesinin kökleri çok eskiye dayanan “erdem etiği” ile mümkün olup olmayacağı 2000’li yıllardan sonra tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Her ne kadar 1980’li yıllardan

sonra alan yazında çevresel sorunların çözümünde etiksel yaklaşımlar ile ilgili olarak “erdem etiği”nin biraz daha öne çıktığı kabul edilse de, bu kuramının diğer yaklaşımlar ile benzerliklerinin, farklılıklarının ve savunduğu temel varsayımlarının neler olduğu hususları açıklanmaya muhtaçtır. Bu yaklaşımın odak noktasını insan eylem ve davranışlardan ziyade erdemli bireyin kendisi oluşturmaktadır. Bu nedenle esas sorulması gereken soru; doğaya ve çevreye karşı nasıl davranmalıyız sorusundan ziyade nasıl biri olursak doğa ile dostane ilişki kurabiliriz sorusudur. Zira batı liberal felsefe düşünce sistemindeki çevre ile ilişkileri açıklamada başvurulan temel etik yaklaşımlarda bireyin karakteri ve erdemleri çok fazla dikkate alınmamaktadır.

1980’li ve 1990’lı yıllarda çevresel tahribatlardaki “yanlış”ların ya da çevre korumacılıktaki “doğru”ların neler olduğunu teorik ve pratik olarak cevaplama geleneksel etik yaklaşımlar ile mümkün olmamaktadır. Bu sebeple çevresel erdem etiği yaklaşımı araştırmacılar tarafından dikkate alınmaya başlanmıştır. Her ne kadar bu yaklaşıma ilişkin yeniden canlandırma ve anlamlandırma gelişmeleri başlangıç aşamasında olsa da çevre korumacılıkta değerler ve ahlaki ilkeler çerçevesinde insanların doğadaki diğer varlıklara sahip oldukları değerler sebebiyle sorumluluklarının olması gerektiğine ilişkin değerlendirmeleri içermesi sebebiyle önem arz etmektedir (McShane, 2017: 416). Özellikle 2000’li yıllardan sonra yeni bir moment kazanan Çevre Erdem Etiği (Environmental Virtue Ethics) yaklaşımı Ronald L. Sandler’in 2007 yılında “Karakter ve çevre: çevre etiğine bir erdem odaklı yaklaşım- *Character and Environment: a virtue-Oriented Approach to Environmental Ethics*” başlıklı çalışması ile yeniden dikkat çekmeyi başarmıştır.

Mevcut durumda çevre etiği yaklaşımları içerisinde erdem etiğinin baskın bir görüş olduğu söylenemez. Ancak günümüz önemli ekolojik sorunların çözüme kavuşturulması bakımından önemi her geçen gün daha fazla olduğu kabul edilmektedir. Bunun temel sebebi olarak ise diğer normatif etik teorilerin çevre açısından getirmiş olduğu açıklamalar dikkate alındığında nasıl bir birey olunması ve sahip olunan erdemli karakter özellikleri, gerçekleştirilecek eylemler hakkında da önemli ipuçları vermesi gösterilmektedir. Bu yaklaşıma göre söz konusu erdemli bireyin eylemleri aynı zamanda ödevlerimizi yerine getirmede ya da kendimiz ile başkaları için iyi sonuçlar oluşturma önemli rol oynamaktadır (Palmer 2014: 432). Örnek vermek gerekirse, biyolojik çeşitlilik kapsamında nesli tükenmekte olan bir türün korunmasına karar verildiğinde erdem etiği yaklaşımı bizlere hangi erdemlerin (doğaya duyarlı, merhametli, verimli gibi) etkin sonuç vereceği ve bu karakter özelliklerinin nasıl kazanılacağı hakkında bilgiler sunmaktadır. Hangi karakter özelliklerinin erdem olarak nitelendirileceğinin kararı ise çevresel değerlerin ne ölçüde dikkate alındığına bağlıdır. Bu açıdan *biocentrik* (canlı merkezli), *ecosentrik* (çevre-merkezli) ve *holistic* (bütüncül) sistem değerlerini dikkate alan karak-

ter özellikleri ile güçlü *anthropocentric* (insan merkezli) değerler sistemini destekleyenlerin önemli düzeyde farklılaştığı kabul edilmektedir.

Çevre için erdem etiği yaklaşımında esas olan erdemli olmaktır. Çevre erdem etiği yaklaşımında uygun sonuçlar ya da ödevlerin yerine getirilmesinden ziyade eylemler (politikalar ya da stratejilerde dahil olmak üzere), erdemlere ulaşma düzeyi açısından değerlendirilmektedir (Palmer vd., 2014: 432). Erdem etiği yaklaşımında davranışların çevresel değerler bakımından doğruluk ya da yanlışlığını sorgulamaktan çok bireylerin tutum ve davranışlarında köklü değişiklikler meydana getirerek bir bakıma “yeşil erdemlerin” kazanılması amaçlanmaktadır. Bu yaklaşımda da eylem kuralları söz konusudur ancak buradaki; erdemli bireylere benzemek amacıyla belirli eylem biçimlerin gerçekleştirilmesi söz konusudur (Kernohan, 2012: 31).

Çevre erdem etiği; sonuçsalıcı yaklaşımlarda önem arz eden eylem sonuçları ya da deontolojik yaklaşımlardaki kural ve ödevlerden farklı olarak diğer canlı ve cansız varlıklar ile olan ilişkilerde eylemi gerçekleştirenin karakterini ön plana çıkarmaktadır. Yalın bir ifadeyle bu yaklaşımda eylem normlarından ziyade karakter normları ön plandadır. Diğer yaklaşımlar ile karşılaştırıldığında çevre politika ve yönetimleri açısından en az etkili olan çevre etiği olarak değerlendirilmesine rağmen eylemlerin şekillenmesinde önemli rol oynayan tutum ve karakter özelliklerinde bir iyileşme önerisinde bulunduğundan günümüz ekolojik krizlerin çözümünde etkin olma potansiyelini yüksektir. Örnek olarak doğal kaynaklarının kendi isteklerimiz ve ihtiyaçlarımız için sınırsızca faydalanma amacıyla kullanılması bencil, dar görüşlü, katı, duygusuz, ilgisiz ve aç gözlü gibi karakterlere sahip bireylerin eylem ve davranışları sonucu gerçekleştiği söylenebilir (Palmer, 2017: 20). Benzer şekilde, küresel iklim değişikliği sorunu ile mücadelede vurgulanan gelecek nesillerin bugünkü nesiller üzerindeki hak vurgusu, erdemli bireyde ortaya çıkan adaletli kişilik özelliği ile daha anlaşılır ve kabul edilir olmaktadır. İklim değişikliği ile mücadelede gerekli olan sera gaz emisyon salımlarının azaltılması ya da uyum sürecindeki sorumluluk anlayışı ancak bireyin sahip olduğu “yeşil erdem” ile mümkün olacaktır.

Çevre erdem etiği yaklaşımını anlamak için çalışmanın başlarında tartışılan etik yaklaşımlardan Rosalind Hursthouse tarafından formüle edilen erdem etiğine tekrar göz atmak gerekir. Hursthouse’ a göre bir eylem erdemli biri tarafından gerçekleştiriliyorsa iyi ve doğru olarak kabul edilmektedir. Deontoloji ve sonuçsalıcı yaklaşımlarda eylem merkeze alınıp, ödev ve sorumluluklara uygun eylem ya da en iyi sonucu oluşturan eylem doğru olarak nitelendirilirken erdem etiğinden eylemi gerçekleştiren erdemli birey ve onun karakterleri ön plana çıkmaktadır (Gardiner and Thomson, 2017: 230). Hursthouse (1999)’un geliştirmiş olduğu doğru eylem için erdem etiği odak noktasında eylemi gerçekleştiren birey yer almaktadır. Ancak doğru eylem ile eyle-

mi gerçekleştiren arasındaki bağlantıyı her zaman çözümleyebilmek mümkün değildir. Zira erdemli bireyin sahip olduğu bilgi, yetenek ve yetkinlik gibi erdemler eylem ile uyumlu olması gerekmektedir. Söz konusu karakterler özelliklerinde yoksun olan erdemli biri doğru eylemi gerçekleştiremeyeceği için bu yeteneğini geliştirmesi gerekmektedir. Esasen doğru eylemi erdemli bireyden ziyade erdemün bizatihi kendisi ile ilişkilendirerek hedef noktasına karakter özelliği koymak önemli kazanımlar sağlamaktadır (Sandler, 2017). Ancak bu durum erdem etiği yaklaşımının pratik sonuçların zor olması sebebiyle eleştirilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Çevre etikçilerinin geçmişten günümüze savundukları karakter özellikleri olarak, arkadaşçı, ölçülü, minnettar, mütevazı, cömert, iyimser, saygılı, toleranslı gibi örnekler gösterilebilirken çevreye karşı olumsuz erdem karakterleri olarak ise açgözlü, bencil, kibirli, ilgisiz, duyarsız, materyalist, tembel, kısa ve dar görüşlü gibi özellikler gösterilebilir (Cafaro, 2005; Sandler, 2009). Bu etik düşüncede doğal çevre ile ilişkilerin uyumlu ve faydalı olabilmesi için erdemli karakter özelliklere sahip olmak gerekmektedir (Sandler, 2017: 224). Çevre erdem etiği, insanın doğal çevre ile olan ilişkilerinin nasıl olması, hangi eylem ve politikaları benimsemesi ve uygulaması gerektiği hususunda da insana kılavuzluk etmektedir. Her şeyden önce bu durumu belirleyen unsur olarak etkili bir erdemün olması ve bu erdeme uygun karakter özelliği ile örtüşen alternatif eylemin benimsenmesi gerekmektedir. Sandler (2017: 231) çalışmasında geliştirdiği örnek üzerinden gidilirse evinin penceresinde manzara görüntüsüne engel olan bir ağaç dalını kesmeyen bireyin bu eylemi ne olumlu sonuçları doğurması itibari ile ne de ahlak kurallarını çiğnemek amacıyla yaptığı söylenemez. Daha ziyade tamamen merhamet, şefkat ve ekolojik duyarlılık gibi erdem özelliğinden bu davranışın ortaya çıktığı söylenebilir. Nihayetinde çevre erdem etik yaklaşımının sunduğu katkı; doğal çevredeki varlıkların hangilerinin ve nasıl dikkate değer görüleceği hususunda ana çerçeveyi belirlemesidir.

Diğer taraftan normatif etik özellikleri de içeren çevre erdem etiği, tüm varlıkları bağımsız olarak “anamlı ve değerli” atfetmeyi mümkün kılmadığından insan merkezli bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Erdem etiğinin merkeze bireyi almasından dolayı çevre etiğine uygun olamayacağı yönünde görüşlerde söz konusudur (Rolston, 2005). Bu görüş iki temel gerekçeye dayandırılmaktadır. Birincisi çevre etiğinin doğadaki tüm canlılara değer atfedebilme özelliğini içermesinden kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde yeni bir çevre etiği yaklaşımı tüm canlı ve cansız varlıkların, insan değerlendirmesine tabi kılınmaksızın bağımsız ve özgül değerlerini kuşatan bir etik yaklaşım olması gerekmektedir. İkinci önemli gerekçe ise erdem etiğinde bireyin çevresi ile olan ilişkisini geliştirecek yönde karakter özelliklerine sahip olması ile ilgilidir. Oysaki sadece insan karakter özellikleri geliştirici eğilimden ziyade

tüm varlıkların gelişimini mümkün kılacak yeni bir etiksel yaklaşımın geliştirilmesi gerekli görülmektedir (Rolston, 2005: 69). Dahası doğal çevredeki insan dışındaki varlıklar erdem ve karakter özellikleri taşıyacak ahlaki nesnelere olarak değerlendirilmemektedir. Koşulsuz ve bağımsız değerlerinin olduğunu son kertede belirleyen hep insan olmakta, onun gelişimine katkı sunduğu ölçüde değerli kabul edilmektedir. Her şeye rağmen şimdiye kadar yapılan değerlendirmelere dayanarak, çevre erdem etiğinin insan-doğa arasındaki ilişkiyi açıklamada ve düzene sokmada etkili bir yaklaşım olacağı yönündeki tespitlerini dikkate almamak rasyonel bir tercih olmayacağı söylenebilir.

Sonuç

Çevre etiği yaklaşımları teorik ve pratik düzeyde savundukları değerler itibarıyla geniş bir repertuvara sahiptir. İnsanların sınırsız ihtiyaçlarının karşılanması bakımından doğal kaynakların tüketilme isteği ve bunu destekler nitelikteki iktisadi, siyasi ve toplumsal yapının geliştirilmesi diğer canlı ve cansız varlıkların yeryüzündeki yaşamsal faaliyetlerini sürdürülebilmelerini mümkün kılacak çevre etiği yaklaşımları geliştirilmiştir. Sadece mevcut kuşakların değil gelecekteki tüm varlıkların karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde ekolojik ve yaşamsal sistemin birer vazgeçilmez unsurları olarak değerlendirilmesi yeni bir etik yaklaşımın gerekliliğini öne çıkarmıştır.

Erdem etiği diğer normatif sonuçsalıcı ve deontoloji etik yaklaşımlarından farklı olarak ahlaki değerlendirmelerin merkezine eylemlerin görev ve sonuç çıkarımlarından ziyade kökeni Antik Yunan felsefesine kadar dayandırılan erdemleri koyan bir etik yaklaşımı olduğu söylenebilir. Erdem etiği yaklaşımının çevre sorunlarının çözümüne katkı sunup sunmayacağı çevre erdem etiğinin yaklaşımının geliştirmiş olduğu ahlaki çerçevenin değerlendirilmesi ile mümkün olmaktadır. Zira insan-doğa ilişkilerinin açıklanmasında baskın olan Batı felsefe düşünce sistemindeki iki temel yaklaşım olan sonuçsalıcı ve deontoloji yaklaşımlarının günümüz çevre sorunları ile mücadelede gerekli alternatif çözümleri üretmek için gerekli olan politika ve stratejilere kılavuzluk etmede yetersiz kalmaktadır.

21. yüzyılda karşılaşılan çevre sorunlarının kökeninde insan-doğa ilişkisinin ilkinin lehine olacak şekilde yorumlanması gösterilmektedir. 2000'li yıllardan sonra tekrar öne çıkan erdem etiğinin merkeze insanı ve karakterleri yerleştirilmesi çevre sorunları ile mücadelede gerekli eylem, politika ve uygulamaların yeniden şekillenmesine katkı sunmaktadır. Mevcut durumda insan-doğa ilişkilerinin açıklanmasına Batı Hristiyan felsefe düşünce sisteminin uzantısı konumunda olan normatif etik yaklaşımlarının baskın olduğu söylenebilir. Sonuçsalıcı ve Deontoloji yaklaşımlar olarak ifade edilen bu iki geleceğe göre eylemlerin sonuçları ya da ödev ve sorumluluk ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi söz konusudur. Doğadaki diğer varlıkların sahip oldukları

özgün değerlerden ziyade araçsal değerler üzerinden değerlendirmeyi mümkün kıldığından günümüz ekolojik sorunlar ile mücadelede yetersiz kalmaktadır. Zira bu yaklaşımlar doğa ile olan ilişkilerde “nasıl bir birey olmamız gerektiği” hususunda da yeterli açıklamalara sahip değildir.

Diğer taraftan çevre erdem etiğinin arzu edilen erdemli birey ve kişi karakterlerini öne çıkarması aynı zamanda doğaya karşı iyi ve doğru eylemlerin oluşmasına da katkı sunması beklenmektedir. Erdem etiği yaklaşımı ile mevcut durumda “kabul edilen insan” konumundan “olması gereken insan” konumuna geçişi mümkün kılmaktadır. Ayrıca Erdem etiği doğa ile uyumlu iyi bir yaşam vizyonu ve insan gelişimi için gerekli “telos”un gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır. Zira erdemli birey sahip olduğu kişilik özellikleri sebebiyle eylemlerinin uygun ve doğru şekilde sonuçlanacağı kabul edilmektedir. Burada altı çizilmesi gereken husus, erdem etiği yaklaşımını yeni ve tek başına bütüncül bir teori olarak kabul etmekten ziyade diğer normatif etik teoriler ile çevre etiği düşünce yapısının tamamlayıcısı olarak kabul edilmesidir. Çevre erdem etiği yaklaşımı sahip olduğu insanmerkezli özellikleri nedeniyle eleştirilse de, bu tespitlerde dikkatlerden kaçan husus karakter özelliklerin tespitinde ve değerlendirilmesinde esas olan insan girişimleri değil erdemlerin olmasıdır. Aksi durum kabul edilse dahi, ekoloji kavramında yaşanan gelişim, ekosistem anlayışında vurgulanan yeryüzü yaşamsal faaliyetlerin devamı için canlı ve cansız varlıkların bir birleri ile olan karşılıklı ve bağımlı ilişkileri sebebiyle bütünlüğün korunması tespiti ve günümüz çağdaş çevrecilik açısından faydacı ya da ödev merkezli etik düşünce anlayışın yetersizliği, günümüz insanını ekolojik sorunlar karşısında çözümsüz bıraktığı kabul edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aldo, L. (1949). *A Sand County Almanac*. London: Oxford University Press.
- Cafaro, P. (2005). “Gluttony, Arrogance, Greed, and Apathy: An Exploration of Environmental Vice”. *Environmental Virtue Ethics*, 135-158.
- Callicott, J. B. ve Frodeman, R. (2009). *Encyclopedia of Environmental Ethics And Philosophy*. Macmillan reference USA.
- Çüçen, A. (2011). *Derin Ekoloji*, https://websitem.karatekin.edu.tr/user_files/bdemirbilek/files/20191005_d19049be260c4a2e90ad9acebf71b3c6.pdf.(1.2.2021).
- Des Jardins, J. R. (2006). *Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş*,(Çev. Ruşen Keleş). İmge Kitabevi, Ankara.
- Devall, B., ve Sessions, G. (2015). *Deep ecology. In Environmental Ethics: Readings in Theory and Application* (ed. Pojman L. P. ve diğerleri), 231-237. Cengage Learning.
- Devettere, R. J. (2002). *Introduction to Virtue Ethics: Insights of The Ancient Greeks*. Georgetown University Press.

- Ertürk, H. (2018). *Çevre Politikası*, Bursa, Ekin Yayınevi. 2. Baskı.
- Thompson, A. ve Gardiner, S. M., (2016). Introducing Contemporary Environmental Ethics. In Gardiner, S. M., and Thompson (Ed.) *Oxford Handbook of Environmental Ethics* (ss.1-12).Oxford University Press.
- Gewirth, A. (2014). Anthropocentric Justifications: Human Rights and Future Generations. In *Environmental Ethics*, (ed. M. Boylan). John Wiley & Sons, Inc. Second Edition.
- Gudorf, C. E., & Huchingson, J. E. (2010). *Boundaries: A Casebook in Environmental Ethics*. Georgetown University Press.
- Gül, F. (2013). “İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14) , 17-21
- Hursthouse, R. (1996). *Normative Virtue Ethics*. In R. Crisp (edt.), *How Should One Live? Essays on the Virtues*. New York. Oxford University Press.
- Hursthouse, R. (1999). *On Virtue Ethics*. Oxford University Press.
- İdem, Ş. (2002). “Toplumsal Ekoloji Nedir? Ne Değildir?”. *Toplumsal Ekoloji*, 1, 7-20.
- Karakoç, A. G. (2004), Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım, Marin, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım (Ed.), Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, ss.59-72.
- Kayaer, M. (2013). “Çevre ve Etik Yaklaşımlar”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2).
- Keleş, R., Hamamcı, C., & Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası*. İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2015). *100 Soruda Çevre: Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*. Yakın Kitabevi. 2. Baskı.
- Keller, D. R. (2009). *Deep Ecology*. in *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy* (edt. Callicott, J. B., ve Frodeman, R). Macmillan reference USA.
- Kernohan, A. (2012). *Environmental Ethics: an Interactive Introduction*. Broadview Press.
- Kılıç, S. (2008). *Çevre Etiği*, Orion Kitabevi, Ankara.
- Louden, R. B. (1997). *On Some Vices of Virtue Ethics*. In Roger Crisp & Michael Slote (edt.), *Virtue Ethics*. Oxford University Press.
- McShane, K. (2017). *What is Ethic*, Pojman, in L. P., McShane, K., & Pojman, P. (edt.), *Environmental Ethics: Readings in Theory and Application* (7th. Ed., pp. 3-12), Nelson Education. Canada.
- Naess, A. (2017). *The Shallow and The Deep, Long-Range Ecological Movement*. *Environmental Ethics: Readings in Theory And Application* (edt. Pojman L. P. vd.), 218-222.
- Nelson, M. P. (2008). *Holism*, in Callicott J.B. ve Frodeman R. (edt.) *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*, 2, 490-493.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*. Odak Yay.
- Özlem, D. (2010). *Etik Ahlak Felsefesi*, Notos Yayınevi,

Palmer, C., McShane, K., & Sandler, R. (2014). "Environmental Ethics". *Annual Review of Environment and Resources*, 39, 419-442.

Palmer, C. (2017). Contested Frameworks in Environmental Ethics. In Pojman, L. P., McShane, K., & Pojman, P. (ed.). *Environmental Ethics: Readings in Theory and Application*. Cengage Learning, Boston.

Pojman, L. P., ve Tramel, P. (Eds.). (2009). *Moral Philosophy: A Reader*. Hackett Publishing.

Rawls, J. (2009). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.

Rolston, H. (2005). *Environmental virtue ethics: half the truth but dangerous as a whole* (Doctoral dissertation, Colorado State University Libraries). Sandler R, ve Cafaro P, (eds. 2005). *Environmental Virtue Ethics*. Lanham, MD: Rowman ve Littlefield.

Sandler, R. L. (2009). *Character and Environment: A Virtue-Oriented Approach to Environmental Ethics*. Columbia University Press.

Sandler, R. (2017). *Environmental Virtue Ethics: Value, Normativity, And Right Action*. The Oxford Handbook of Environmental Ethics, 223-233.

Sandler, R. L. (2018). *Environmental Ethics: Theory in Practice*. Oxford University Press.

Treanor, B. (2014). *Emplotting Virtue: A Narrative Approach to Environmental Virtue Ethics*. SUNY Press.

Ünder, H. (2005). Çevre Felsefesi, Felsefe Ansiklopedisi (Ed.Ahmet Cevizci), Ankara, Babil Yayınları. Cilt 3.

Wilkinson, D. (2002), *Environment and Law*, Routledge, New York.

Yağanak, E., ve Önkal, G. (2005). Çevre Etiği. İn A. Cevizci (ed.), Felsefe Ansiklopedisi (ss. 589-595). Ankara: Babil Yayınları.

Yılmaz-Turgut, N. (2017). *Cevre Politikasi ve Hukuku*. İmaj yayınevi. 3. Baskı.